

Φρέντε: Η αρχαία ελληνική φιλοσοφία

Michael Frede: *Η αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Όψεις της ιστορίας και της ιστοριογραφίας της* (επιμ. Χ. Μπάλλα). Αθήνα: Εκκρεμές 2008, 219 σ., 18 €.

Κρίνει ο Γιάννης Σταματέλλος (NYC Athens, Doukas IB School)

gstamap@yahoo.com

Η μελέτη της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας εκτείνεται από τη «σχολαστική θεολογία» του Μεσαίωνα και την έμπνευση της αναγεννησιακής τέχνης και επιστήμης έως τις θεωρητικές εποποιίες του καρτεσιανού cogito και τον «αποδομισμό» της σύγχρονης λογοτεχνικής κριτικής. Από τα μέσα του 20ου αιώνα, η μελέτη της αρχαίας ελληνικής σκέψης συνδέεται με μια συστηματική και ακαδημαϊκή ερμηνευτική, ενώ τις τελευταίες δεκαετίες το ενδιαφέρον των ιστορικών στρέφεται στην πρόσληψη και την ιστοριογραφία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας.

Στην ομάδα των μελετητών που συνεισέφεραν στη σύγχρονη έρευνα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας ανήκει και ο Michael Frede (1940-2007). Επιφανής και αναγνωρισμένος μελετητής της αρχαιοελληνικής σκέψης, ο Φρέντε σπούδασε στη Γερμανία, υπήρξε μαθητής του Πάτσιχ (Günther Patzig) και δίδαξε στα Πανεπιστήμια του Göttingen, του Princeton, του Berkeley και της Οξφόρδης. Τα τρία τελευταία χρόνια της ζωής του έζησε στην Αθήνα. Αναγορεύθηκε επίτιμος διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Αθηνών, δίδαξε στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα του Τμήματος Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης και συμμετείχε ενεργά σε πολλά σεμινάρια και συνέδρια σχετικά με την αρχαία ελληνική φιλοσοφία.

Μέσα από ένα πλούσιο συγγραφικό έργο, η σκέψη του Φρέντε σηματοδοτεί μια στροφή στην ιστοριογραφία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Το βιβλίο *Η αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Όψεις της ιστορίας και της ιστοριογραφίας της*, σε επιμέλεια της Χλόης Μπάλλα, αποτελεί επιλεγμένη συλλογή μελετών του Φρέντε. Τα κείμενα που περιλαμβάνονται στον τόμο φωτίζουν το μεγαλύτερο μέρος της σκέψης του Φρέντε: από τη γενική σκιαγράφιση της εικόνας του φιλοσόφου στην αρχαιότητα και την έννοια της ορθολογικότητας στον αρχαίο στοχασμό μέχρι την ειδική επισκόπηση της “εμπειρικής” ιατρικής, την κριτική ανάλυση της πλατωνικής διαλεκτικής και το ιστορικοφιλοσοφικό πορτραίτο του Ευφράτη του Τύριου. Ο στοχασμός του Φρέντε, όπως παρατηρεί η Χλόη Μπάλλα στο εισαγωγικό της σημείωμα, προσδιορίζει μια νέα οπτική της ιστοριογραφίας της φιλοσοφίας ως «κατανόησης του τι σημαίνει να ασκεί κανείς τη φιλοσοφία την ε-

ποχή κατά την οποία συγκροτείται το ίδιο το αντικείμενο και του πώς και γιατί η σημασία αυτή μπορεί να μετασχηματίζεται στη συνέχεια στο πλαίσιο της φιλοσοφίας» (σ. 7).

Στο πρώτο κείμενο, «Η εικόνα του φιλοσόφου στην αρχαιότητα» (μτφρ. Σ. Βιρβιδάκης, Γ. Χριστοδούλου), ο Φρέντε υποστηρίζει την πρακτική σημασία της φιλοσοφίας στην ανθρώπινη ζωή. Η φιλοσοφία αποτελεί «ιστορικό φαινόμενο»: ο αρχαίος φιλοσοφικός στοχασμός εστιάζει τόσο στη θεωρητική και διαλογική άσκηση όσο και στην ψυχική φροντίδα του εαυτού. Γιατί όμως η φιλοσοφία αποτελεί «φαινόμενο», και ιδίως «ιστορικό»; Ο Φρέντε φαίνεται να απαντά ότι η φιλοσοφία αλλάζει με την πάροδο του χρόνου, όπως τα φιλοσοφικά ερωτήματα αλλάζουν ανταποκρινόμενα στις εξωτερικές ανάγκες και εσωτερικές αγωνίες των ανθρώπων. Ο Φρέντε παρατηρεί ότι η μετασωκρατική φιλοσοφία προσδιορίζει τη φιλοσοφική πρακτική με βάση δύο προϋποθέσεις: (α) η σοφία είναι ένα είδος γνώσης που οδηγεί στο ευ ζην· (β) η φιλοσοφία αποτελεί κυρίαρχο δρόμο για την επίτευξη της σοφίας. Αυτές οι προϋποθέσεις, όπως ο Φρέντε σημειώνει, «ισοδυναμούν με τον υπόρρητο ισχυρισμό ότι για να πετύχει κανείς το ευ ζην, για να γίνει καλός άνθρωπος, για να σωθεί, πρέπει να γίνει φιλόσοφος» (σ. 27). Με βάση αυτόν τον συλλογισμό, ο Φρέντε απλώνει τη σκέψη του από την προσωκρατική ψυχολογία στη μετασωκρατική ηθική, μέχρι και την ελληνιστική ηθικοπρακτική, τη θεουργία της ύστερης αρχαιότητας και την πρωτοχριστιανική έννοια της «γνώσης» και της ασκητικής ζωής. Ο Φρέντε τονίζει τη μετάβαση από τη φιλοσοφική «θεωρία» του αρχαιοελληνικού σκέψης στη σωτηριακή πίστη του χριστιανικού μυστηρίου και τον περιορισμό της φιλοσοφίας σε μια θεωρητική άσκηση, η οποία στη σύγχρονη ζωή αποκτά περιθωριακό χαρακτήρα.

Στο δεύτερο κείμενο, «Η ορθολογικότητα στην αρχαιοελληνική σκέψη» (μτφρ. Π. Μπουρλάκης), ο Φρέντε εξετάζει την έννοια του ορθού λόγου ως συντονιστικής αρχής της ανθρώπινης επιθυμίας στραμμένης προς τη γνώση και το αγαθό. Για τον Φρέντε, η επιθυμία του ευ ζην συνδέεται με τη διαλεκτική του ορθού λόγου – με αποφασιστικό βήμα αυτό του Σωκράτη, ο οποίος αντιλαμβάνεται τους ανθρώπους αποκλειστικά ως έννοια και έλλογα όντα. Η σωκρατική μέθοδος του ορθού λόγου γίνεται συνώνυμη με τη φιλοσοφία και καθοδηγεί την επιθυμία από το ευ ζην στην αναζήτηση της αλήθειας. Από τον Σωκράτη έως τους Στωικούς φαίνεται ότι «όλες οι επιθυμίες είναι επιθυμίες του λόγου»· ο Σωκράτης παραλαμβάνει την πυθαγόρεια θεωρία της ψυχής και την παρμενίδεια οντολογία της νόησης και την οδηγεί μέσα από τη γνώση του λόγου και του νου τόσο στην πλατωνική μεταφυσική και την αριστοτελική ηθική όσο και στην *προθετικότητα* του ευ ζην στους Στωικούς. Η ιστορία του λόγου από τη μετασωκρατική γνωσιολογία της ψυχής μέχρι την ύστερη αρχαιότητα είναι μια αισιόδοξη απόπειρα έλλογης προσέγγισης του βίου, η οποία ωστόσο αλλάζει με τον χριστιανισμό: η «προσκόλληση του λόγου στο αγαθό, τώρα γίνεται προσκόλληση της βούλησης στο αγαθό» (σ. 101). Ο Φρέντε συμπεραίνει με κριτικό βλέμμα ότι το αρχαιοελληνικό εγκώμιο του λόγου ως θετικού κριτή του βίου μετατρέπεται με το τέλος της αρχαιότητας σε μια «απαισιόδοξη και μετρημένη άποψη» για την ικανότητα των ανθρώπων να κυβερνούν με τον δικό τους «λόγο» τη ζωή τους.

Η σχολή των «Εμπειρικών» γιατρών του 3ου αιώνα είναι το θέμα του τρίτου κειμένου της συλλογής: «Η εμπειρία στους αρχαίους “Εμπειρικούς”» (μτφρ. Χ. Μπάλλα). Η σχολή των αρχαίων «Εμπειρικών» γιατρών εμφανίστηκε ως αντίδραση προς ορισμένες θεωρητικές τάσεις της ιατρικής, οι οποίες εκείνη την εποχή την οδηγούσαν σε παράτολμες μη εμπειρικές μεθόδους όπως αυτές της ανθρώπινης ανατομίας. Όπως παρατηρεί η Χλόη Μπάλλα, το κείμενο αυτό «εντάσσεται κατά πολύ κεντρικό και σύνθετο τρόπο στο πλαίσιο των ενδιαφερόντων του Frede», ο οποίος, πρώτος από τους σύγχρονους μελετητές, έστρεψε την προσοχή του στη σχέση φιλοσοφίας και ιατρικής (σ. 10). Ο Φρέντε υποστηρίζει ότι ο “εμπειρισμός” των αρχαίων Εμπειρικών δεν αποτελεί απλώς τρόπο άσκησης ενός ειδικού έργου βασισμένου στην εμπειρία, αλλά και μια άποψη για τη γνώση και για τη μέθοδο άσκησης του έργου αυτού. Μέσα από μια γλωσσολογική προσέγγιση του όρου «εμπειρία» και της ιστορίας του, ο Φρέντε μελετά τον αρχαίο εμπειρισμό ως κριτική στην πλατωνική παράδοση. Η κυρίαρχη ιδέα για τους αρχαίους Εμπειρικούς δεν είναι η ιδέα μιας αισθητηριακής αντίληψης αλλά η ιδέα μιας πρακτικής εμπειρικής γνώσης που αποβλέπει στη θεραπεία του ασθενούς.

Ο Σέξτος Εμπειρικός και η Σκεπτική φιλοσοφία των ελληνοιστικών χρόνων είναι το θέμα του τέταρτου κειμένου με τίτλο «Ο Σέξτος Εμπειρικός για τις απαρχές της φιλοσοφίας» (μτφρ. Α. Τηγάνη). Ο Φρέντε θέτει στον πυρήνα της έρευνάς του ένα χωρίο από το έργο του Σέξτου *Πυρρώνειες υποτυπώσεις* I.12. Στο συγκεκριμένο χωρίο –υπό τον τίτλο «Περί των αρχών του σκεπτικισμού»– ο Σέξτος παραθέτει τον προβληματισμό του για την αιτιώδη αρχή του σκεπτικισμού. Ο Φρέντε εκτείνει τον συλλογισμό του από τη σύνδεση της «αρχής» της φιλοσοφίας με το «θαυμάζειν» στον Αριστοτέλη (*Μετά τα φυσικά* A2, 982b11) και στον Πλάτωνα (*Θεαίτητος* 155d2-5) έως τη σκεπτική φιλοσοφία της «αταραξίας». Η παρούσα μελέτη δημοσιεύεται για πρώτη φορά και αποτελεί μια συστηματική και εις βάθος έρευνα για τη θέση του Σέξτου απέναντι στον τρόπο με τον οποίο η φιλοσοφική γνώση και έρευνα οδηγεί στην *αταραξία* – η φιλοσοφία ορίζεται ως θεραπεία που απαλλάσσει τον άνθρωπο από την «ταραχή» του βίου.

Ένα από τα γνωστότερα και ευρέως αναφερόμενα κείμενα του Φρέντε είναι «Τα επιχειρήματα του Πλάτωνα και η διαλογική μορφή» (μτφρ. Λ. Σπηλιόπουλος). Ο Φρέντε βλέπει τους πλατωνικούς διαλόγους ως «έργα τέχνης» – έργα που ισορροπούν ανάμεσα στη λογοτεχνική μυθοπλασία και τον φιλοσοφικό στοχασμό. Ο Πλάτωνας επιλέγει τη διαλογική μορφή για να εκφράσει τον φιλοσοφικό έλεγχο μέσα από τη διαλεκτική πρακτική. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Φρέντε επιχειρηματολογεί ότι ο Πλάτωνας δεν δεσμεύεται απαραίτητα στα επιχειρήματα των διαλόγων του, «καθώς τα επιχειρήματα αυτών των διαλόγων δεν μας επιτρέπουν να τα εκλάβουμε κατευθείαν ως πλατωνικά επιχειρήματα» (σ. 176). Μέσα από τη διαλογική μορφή των έργων του, ο Πλάτωνας μας παραδίδει έναν εσωτερικό διάλογο του λόγου με τον εαυτό του. Οι διάλογοι του Πλάτωνα δεν είναι «μασκαρεμένες φιλοσοφικές πραγματείες», ούτε η επιλογή της διαλογικής μορφής ένα απλό λογοτεχνικό μέσο με αισθητικές ή αφηγηματικές σκοπιμότητες – οι διάλογοι του Πλάτωνα είναι ένα είδος φιλοσοφικού μαθήματος, έργα διδακτικής δια-

λεκτικής στα οποία ο Πλάτωνας υποδύεται τον ερωτώντα για να μας δείξει ότι «τίποτα πέρα από τη δική μας σκέψη δεν μας δίνει την γνώση» (σ. 186).

Το τελευταίο κείμενο του τόμου, «Ευφράτης ο Τύριος» (μτφρ. Ν. Πηλαβάκης), αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της μεθοδολογίας και έρευνας του Φρέντε πάνω στην ιστορία της φιλοσοφίας. Με μια λεπτομερή και διεισδυτική ματιά στην ιστοριογραφία της εποχής, ο Φρέντε αποκαλύπτει το πρόσωπο ενός σπουδαίου Στωικού φιλοσόφου, του Ευφράτη του Τύριου (π. 1ος-2ος αιώνας μ. Χ.), ο οποίος έμεινε στη σκιά της ιστορίας και της φιλοσοφίας. Ο Ευφράτης εκθειάζεται από τους σύγχρονους του φιλοσόφους για τη ρητορική του δεινότητα και την ποιότητα του φιλοσοφικού του βίου. Ο Φρέντε φαίνεται να αναρωτιέται «τι είναι εκείνο που οι σύγχρονοί του έβλεπαν στον Ευφράτη και εμείς το αγνοούμε;». Πάνω σε αυτό το ερώτημα, και με βάση τη θεωρία της στωικής ηθικής, ο Φρέντε αποδεικνύει τη φιλοσοφική σημασία του Ευφράτη ως σημαντικού φιλοσόφου: όχι τόσο ως διανοητή που μας προσέφερε ένα νέο φιλοσοφικό επιχείρημα, αλλά περισσότερο ως στοχαστή που ανέδειξε την αξία της φιλοσοφίας ως τρόπου ζωής.

Στο σύνολό του το βιβλίο αποτελεί μια εξαιρετική εισαγωγή στο έργο του Φρέντε. Οι μεταφράσεις των κειμένων βρίσκονται σε ικανοποιητικό επίπεδο, ακολουθώντας πιστά και συστηματικά τη σκέψη και την ορολογία του πρωτοτύπου. Η έκδοση είναι καλά δομημένη και αισθητικά προσεγμένη, με τη δομική διάρθρωση των κειμένων να παρακολουθεί τη μεθοδολογία του στοχαστή. Ο τόμος συνοδεύεται από ενημερωμένη εργογραφία του Φρέντε. Γενικά, ο Έλληνας αναγνώστης έχει την ευκαιρία να μυηθεί στη σκέψη του, αλλά και να κατανοήσει τις σύγχρονες τάσεις της ιστορίας της φιλοσοφίας και της ιστοριογραφίας της. Η φωτογραφία (της F. Adam) στο εξώφυλλο απεικονίζει τον φιλόσοφο να ισορροπεί ανάμεσα στο σήμερα και στο χθες: ο Φρέντε μπροστά στη σπηλιά της «κοινής γνώμης» φαίνεται τόσο να μας αποχαιρετά με πραότητα από το γίγνεσθαι του σήμερα, όσο και να επιστρέφει στις μνήμες μας μέσα από την ιστορία της φιλοσοφίας και να λαμβάνει τη θέση που επάξια του ανήκει σε αυτήν.

Δημοσιεύθηκε: 12.5.2009

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Σταματέλλος, Γ.: (Βιβλιοκρισία του:) Michael Frede: *Η αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Όψεις της ιστορίας και της ιστοριογραφίας της* (επιμ. Χ. Μπάλλα· Αθήνα: Εκκρεμές 2008). *Κριτικά* 2009-10, <<http://www.philosophica.gr/critica/2009-10.html>>.